

НИЖИНСЬКА СТАРОВИНА

СОЦІАЛЬНА ІСТОРІЯ НІЖИНЩИНИ

Наталія Дмитренко (Ніжин)

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ В НІЖИНІ (XIX – початок XX ст.)

Енциклопедичний словник Брокгауза та Ефрона визначає “промисловість” як “переробку сировини в предмети, придатні до вжитку” [1]. У середні віки відбувається відокремлення промислового виробництва від сільськогосподарського, обумовлене розподілом праці. На початкових стадіях промисловість існувала у вигляді міського ремесла. Ремісники однієї професії об’єднувалися в цехи. У Ніжині 70-80 років XVIII ст. діяли вісім ремісничих цехів (ткацький, шевський, калачницький, ковальський, кушнірський, різницький, гончарський і золотарський), які виникли ще на початку попереднього століття і де на момент ліквідування автономії Гетьманщини працювало 557 майстрів. Наступною стадією розвитку промисловості була мануфактура, власник якої об’єднував робітників домашньої промисловості, а з кінця XVIII ст., з винаходом парових машин і механізмів, починається новий етап розвитку промисловості – фабричний. Фабрики – промислові установи, де виробництво відбувається за допомогою механічних пристроїв і значної кількості робітників.

Зародження мануфактурної та фабричної промисловості в Російській імперії відноситься до початку XVIII ст., до часу, коли реформи Петра I підштовхнули неосягну імперію до нового суспільного і політичного життя. Від другої половини XVIII ст. маємо відомості про існування в Ніжині приватних підприємств мануфактурного типу, а саме ткацької фабрики московського купця Алісова, шкіряних заводів грека Артинова та купця Каблукова [2]. Однак, аж до кінця XIX ст. Російська імперія, в якій тільки в 1861 р. було скасоване кріпосне право, залишалася аграрною державою. Ця думка підтверджується фактами на прикладі повітового міста Ніжина Чернігівської губернії.

Невелика кількість заводів, розташованих у Ніжині, була спрямована на переробку сільгосппродуктів, зокрема – на обробку тютюну та винокуріння. Згідно з документами, що знаходяться в Ніжинському архіві, в 1859 р. працювала тютюнова фабрика капітана Ігнатія Гржимайлова. За рік тут вироблялося тютюну на 14 тис. руб. Господар фабрики знаходив збут своєї продукції у Чернігівській і Київській губерніях. Мали місце й дрібні виробники, оскільки статистика стверджує, що у 1859 р. в Ніжині перероблялось 11 тис. пудів тютюну на суму 27 тисяч руб. і махорки на суму 29800

карб. [3] Крім двох домінуючих гатунків тютюну – меленого та жовтого, в Ніжинському повіті вирощували також невелику кількість коричневого, посівні площі якого нараховували 63 десятини (1878 р.). Ще менше було турецького тютюну – 3 десятини на хуторі Кониського та одна десятина на хуторі Бурмаківщина. Американський тютюн (американ), із якого виготовляли сигари, в Ніжинському повіті першим почав вирощувати поміщик Нестерович на своєму хуторі Кукшин. Тютюн він вивозив фабрикантам до Санкт-Петербургу. Врожайність турецького тютюну з десятини становила майже 100 пудів. Обробка тютюну коштувала 2,5 руб. за пуд; до продажу пуд тютюну надходив за ціною 4-8 руб. за пуд [4].

У середині XIX ст. Імператорське Московське товариство сільського господарства було занепокоєне тим, що тютюнова промисловість Малоросії приходила до занепаду, причиною чого було скорочення посівів тютюну кращих гатунків. “Явище це відбувалось від неправильної торгівлі тютюном. Євреї та дрібні промисловці, які скуповують тютюн, роз’їжджаючи по селах, пропонують за нього ціни дуже низькі та невідповідні якості товару” [5]. Виробник не був зацікавлений у виробництві якісного тютюну. Імператорське сільськогосподарське товариство у 1850 р., щоб виправити таке становище, запропонувало оголосити тютюновий ярмарок на 2-3 дні, щоб оптові покупці тютюну та фабриканти приїздили в Україну купувати тютюн безпосередньо у виробника. Ніжинські виробники тютюну вивозили свій товар на ярмарки до Вільно, Вітебська, Риги, Мінська, Москви, Санкт-Петербургу та Варшави.

Вино вироблялось для місцевого вживання і продавалось на міських базарах і ярмарках у холодному та гарячому вигляді за ціною 1 руб. 75 коп. за відро [6]. В Ніжинському повіті працювало декілька винокурних заводів. Вартість будівель та агрегатів заводів становила: Веркіївського – 25 тис. руб., Макіївського – 9-11 тис. руб.; Носівського – 8-10 тис. крб; Дорогінського – 6-7 тис. руб.; Зрубського – 5-6 тис. руб. [7].

Працював у Ніжині свічний завод почесних громадян Чернових. Із середини XIX ст. на цьому підприємстві спостерігалось зростання об’єму виробництва. Так, у 1859 р. вироблено продукції на суму 12800 руб.; у 1860 р. – на суму 13500 руб., а у 1861 р. – 15000 руб. [8]. Свічки збувалися в Чернігівській і Полтавській губерніях.

Купець Дмитро Кириленко мав у Ніжині миловарний завод. У 1859 р. ним випущено товару на суму 16500 руб. Наступні два роки завод не працював із невідомих причин.

Відомий із 1791 р. мідноливарний завод Черновых, на якому виготовлялося обладнання для винокурень і цукрових заводів (казани, труби), а також відливались дзвони різної величини. Наприклад, у Ніжині на дзвіниці Преображенської церкви висів дзвін виробництва заводу Чернових вагою 99 пудів, у місті Ічня дзвіницю Воскресенської церкви прикрашав дзвін вагою 267 пудів. 1866 року завод припинив своє існування.

В економіях поміщиків Вакіли, Танського, князя Баратова, Забіли, Раковича працювали кінські заводи, де розводили племінних жеребців. Поголів’я кожного з заводів налічувало близько 50 тварин [9].

1787 рік ознаменувався відкриттям у місті пивоварного заводу. Заснований він був чехом, ім. ’я якого поки-що встановити не вдалося. В останній третині XIX ст. заводом володів також чех, співвласник “Броварні Мажачика і Янси” в Житомирі, Богдан Карлович Янса, котрий після своєї смерті на початку XX ст. залишив завод своєму неповнолітньому синові Олексію (Богдану). Останній, із досягненням повноліття, в 1912 р.

продав ніжинську броварню знову-таки чеху Збіралу. За господарювання останнього завод, що натоді називався “паровий пиво-медоварний”, досяг розквіту виробництва. Так, максимального обсягу виробництва завод досяг у 1913 р.: було вироблено 15 тис. відер пива та 600 відер меду.

У 1896 р. в місті з’являється ще одне підприємство. Біля залізничного вокзалу побудований олійний завод, що розташовувався на площі 0,7 га. Олійниця продуктивністю 3,2 тони на добу була обладнана тигельним пресом. Завод переробляв льон, коноплю, соняшник, вирощені поблизу міста. На початку ХХ ст. завод належав Петрунькіну [10].

Вирощування в повіті зернових, а частково й олійних рослин визначає і види переробної промисловості. Переробка інших видів сировини (глини, заліза, дерева, шкіри, вовни та ін.) з товарною метою розвинута була дуже слабо. В повіті існувало три шкіропереробних заводи в м. Носовка, одна чесальна машина у с. Плоскому, 76 кузень і 23 цегельних заводи. Більшість із останніх зовсім не відповідали назві промислового закладу. Виробляючи на рік 50-150 тисяч цеглин, а іноді й менше, вони зовсім не відпускали свою продукцію на продаж. Якщо цей завод належав великому землевласнику, то цегла переважно йшла на його особисті потреби для ремонту власних будівель. Коли завод належав церковній громаді, то ним розпоряджалася церковна опіка, і діяв він до тих пір, поки не закінчиться будівництво церкви, котра, власне, була приводом його заснування. Ціна тисячі цеглин при продажу з заводу коливалася між 5 та 6 руб., із цих грошей робітникам платили 3,5 руб. за тисячу.

У ХІХ – на початку ХХ ст. сільське населення Російської імперії в 6,5 разів перевищувало чисельність мешканців міст. Серед них тільки незначна кількість, переважно дворяни та духовенство, були постійними і значними користувачами вітчизняних та іноземних фабричних товарів. Більшість населення задовольнялась товарами власного виробництва. Звідси значне розповсюдження кустарної промисловості у формі ремісничого виробництва, але не на замовлення, а на близький та далекий збут через велику кількість скупників, прасолів та коробейників.

У селах біля Ніжина у ХІХ ст. досить активного розвитку набуло кустарне виробництво. Так, у 1896 р. в с. Колісники 20 осіб займались плетінням кошків із лози. Цей товар продавався на базарах м. Ніжина за ціною 15-30 коп. за кошик. У селах Липів Ріг, Березанка, Переяслівка, Крути, Кагарлик, Хвостики, на хуторі Хими селяни та козаки займались такими кустарними виробництвами, як ткацтво, ковальство, слюсарне ремесло, плетіння рибацьких снастей, вичинка овечої шкіри, пічна справа та ткания полотна.

Таким чином, можна зробити висновок, що в місті та повіті в цей час відбувається зростання концентрації товарного виробництва. Якщо в 1860 р. на Чернігівщині нараховувалось 1734 підприємства, де працювало більше трьох працівників, то в 1897 р. таких підприємств стало 253, але промислової продукції вони виробили в 3,5 рази більше [11]. Ніжинщина теж включалася в орбіту капіталістичного розвитку. Йшов процес переходу виробництва з рук поміщиків до фабрикантів і купців, відбувалося переміщення робітничої сили із сільського господарства у промисловість. І хоча на Чернігівщині переважало сільське населення, все ж реформа 1861 р. започаткувала розвиток капіталізму в промисловості.

ПОСИЛАННЯ

1. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т.49 – С. 440.
2. Коваленко О., Петrenchенко І. Неопублікований опис Ніжина початку 80-х років XVIII ст. // Ніжинська старовина – Вип. 2(5). – Ніжин, 2006. – С. 51-61.
3. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 343, оп. 1, спр. 875, арк. 7.
4. Русов А. Нежинский уезд. Статистико-экономическое описание. – Чернигов, 1880. – С.23, додатки.
5. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр.803, арк. 4.
6. Там само, ф.343, оп. 1, спр. 875, арк. 13.
7. Там само, ф.343, оп. 1, спр. 875, арк. 28.
8. Там само, ф.343, оп. 1, спр. 803, арк. 11.
9. Там само, ф.343, оп. 1, спр. 684, арк. 18.
10. Лазаренко О. При світлі спогадів незгаслих // Київ. –1994. – №1.
11. Русов А. Вказана праця. – С. 269.

Геннадій Дудченко (Ніжин)

Наталія Тучина (Ніжин)

**НІЖИНСЬКА УПРАВА В 1941-1943 РОКАХ:
СТАНОВЛЕННЯ КАДРОВОГО СКЛАДУ
ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ***

Діяльність місцевих органів влади створеної німцями окупаційної адміністрації в Україні є однією з найменш досліджених проблем історії Другої світової війни.

Радянські історики розглядали окупаційний режим виключно в контексті екстремальних форм його вияву – масових розстрілів, знищення міст та сіл, вивезення населення до Німеччини. З цієї точки зору будь-яка співпраця населення з окупаційною владою розцінювалось як злочин і вилучалась зі сфери наукового дискурсу.

Західні радянологи Джон Армстронг, Норман Річ, Ганс Умбрайт, Чеслав Мадайчик та інші зробили значний внесок в дослідження феномену колабораціонізму. Але їх дослідження практично оминули Україну через відсутність доступу до архівів [2, 128].

У сучасній українській історіографії окупаційний період досліджують П.В.Рекотов, В.Ю.Король, К.К.Дубина, М.В.Коваль. Проте і їхній науковий доробок розкриває переважно загальні принципи управління окупаційної адміністрації, діяльність центральних управлінських структур, практично оминаючи проблеми місцевої влади.

Між тим, у відділі Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині зберігаються кілька десятків фондів окупаційного періоду які детально висвітлюють діяльність міських владних структур цього часу. В даній статті автори, спираючись на по-

* Публікація була підготована в рамках реалізації науково-дослідного проекту кафедри історії України Ніжинського державного університету “Ніжин та Ніжинщина в період другої світової війни”.